

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

Мирон КАПРАЛЬ (Львів)

ОГЛЯД ІСТОРІОГРАФІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ У ЛЬВОВІ XVI–XVIII СТОЛІТЬ

Історія Львова у контексті парадигми національних взаємин кардинально ще не досліджувалася в історіографії. Розглядаючи доробок істориків Львова двох останніх сторіч, можемо стверджувати, що спеціальних розвідок з національної проблематики написано обмаль. У працях, де розглядалась історія Львова, науковці у багатьох сюжетах, хоч і фрагментарно, але торкалися стосунків між національними громадами, правового становища, конфесійної політики, наводили уривками інформацію про склад, кількість, розміщення населення у різні періоди гощо. Як правило, у поле зору науковців потрапляли лише окремі моменти з історії національних взаємин. Історія Львова для українських дослідників – це насамперед історія українського Львова з фрагментарним включенням історій інших національних громад. Так само науковці-поляки, вірмени, євреї цікавилися майже виключно історією своїх національних громад.

З часу появи у першій половині XIX ст. перших критичних наукових праць з історії Львова виразно прослідковуємо національну проблематику на їх сторінках. Визначний літописець львівської історії Д.Зубрицький у 1844 р. видав досі неперевершену за фактографічним наповненням “Хроніку міста Львова”¹. Багато наступних істориків зверталися до цієї праці як до джерела, доповнюючи фактичний матеріал своїх робіт, у тому числі з історії взаємин національних громад у місті. Звинувачення у тенденційності на адресу Д.Зубрицького лунали саме з огляду на його висвітлення національних взаємин. Польським критикам у минулому не імпонувало применшення цивілізаційної ролі Польської держави, змалювання темними фарбами пригнобленого стану української (русинської) громади у Львові, що вони приписували упередженості Д.Зубрицького², його москвофільській орієн-

¹ *Zubrzycki D.* Kronika miasta Lwowa. – Lwów, 1844.

² *Kronika Marcina Bielskiego / Wyd. K.Turowskiego.* – Sanok, 1856. – Т.ІІ. – S.VIII; *Dzieduszycki M.* Żywot W.H.Sierakowskiego arcybiskupa lwowskiego. – Kraków, 1868. – S.112. У сучасній польській історіографії також можна почути відлуння звинувачень минулих часів без аргументованих доказів. Див., наприклад: *Janeczek A.* Studia nad początkami Lwowa. Bilans osiągnięć i potrzeb badawczych // *Rocznik Lwowski.* 1993–1994. – Warszawa, 1994. – S.10.

тації. Особливо контрверсійно звучала теза автора “Хроніки міста Львова”, що з часу переходу влади у місті до польського патриціату на початку XVI ст. становище українського та вірменського населення значно погіршало порівняно з “німецькими часами”³.

Д.Зубрицький започаткував конкретні дослідження з історії української громади, підготувавши до друку хроніку Успенського Ставропігійського братства⁴. Без огляду на консервативну форму подання джерел – у літописному хронологічному порядку – у піонерській розвідці український дослідник підняв достатньо повний репертуар дискусійних проблем з історії Ставропігійського братства, а отже й української громади, та подав власні інтерпретації, які стали предметом дискусій наступних поколінь істориків: початки братської організації, суспільно-політична спрямованість діяльності, боротьба за рівноправ'я у місті тощо. Через “Літопис Львівського братства” та “Хроніку міста Львова” проходила теза Д.Зубрицького про боротьбу львівських українців за збереження православної віри та національної культури. Слід занотувати, що як зачинатель та провідник москвофільського руху у Галичині Д.Зубрицький під останньою бачив “руську” культуру як різновид російської.

У другій половині XIX ст. продовжили дослідження з історії Ставропігійського братства та української громади А.Петрушевич та І.Шараневич – прихильники москвофільської політичної орієнтації. А.Петрушевич у шеститомній праці свого життя “Сводная Галицко-русская летопись” (Львів, 1874–1897) “розчинив” факти з історії львівських українців XVII–XVIII ст. у своєрідній симбіозній мегаісторії регіону Галичини та Російської держави. На відміну від свого колеги, І.Шараневич працював над конкретними історичними темами, інституціями та постатями з історії Львова та громади львівських українців. Він залишив в історіографії детальний нарис про Успенську церкву⁵ та двох керівників Львівського Ставропігійського братства останньої третини XVII – першої третини XVIII ст.: Миколу Красовського та Юрія Ілляшевича⁶. Його працям була властива ґрунтовна позитивістська фактографічність, поза якою не можна простежити якоїсь широкої концепції.

³ *Zubrzycki D.* Op.cit. – S.142, 144.

⁴ Оригінал роботи польською мовою був готовий до друку у 1832 р., але побачив світ у російському перекладі в середині XIX ст. в Росії. Див.: *Зубрицький Д.* Летопись Львовского ставропигиального братства по древним документам составленная // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1849–1850. – Т.LXII, LXVI, LXVII; та окремий відбиток (СПб., 1856). Друге видання вийшло у Львові у 1926 р. Короткий аналіз цієї праці: *Капраль М.* Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип.1. – С.55–56.

⁵ *Шараневич И.* Исторический очерк о Ставропигийской церкви Успения Пресвятой Богородицы во Львове // Юбилейное издание в память 300-летнего основания Львовского Ставропигийского братства. – Львов, 1886. – С.1–20.

⁶ *Шараневич И.* Николай Красовский (Миколай Красувский). Исторический очерк. – Львов, 1895; *його ж.* Юрий Елияшевич (Георгий Ильяшевич). Исторический очерк. – Львов, 1895.

Випускник Київської духовної академії, виходець з Галичини А.Криловський на початку ХХ ст. підсумував у монографії розвідки попередників з історії Ставропігійського братства та українців Львова⁷. Автор зібрав великий фактичний матеріал, використав публікації джерел А.Петрушевича, І.Шараневича, В.Мільковича, а також три томи “Архива ЮЗР”, у виданні яких він брав безпосередню участь. За широтою охоплення матеріалу монографія А.Криловського є найфундаментальнішою, але, якщо поглянути на цю роботу з точки зору глибини опрацювання матеріалу, то можна помітити багато повторень, інтерполяцій з робіт попередників, яких він, за невеликим винятком, взагалі не згадував. Загалом відсутність огляду історіографії є помітною вадою цього узагальнюючого дослідження.

А.Криловський детально дослідив структуру та форми діяльності Львівського братства: статут, засідання, вибори керівників, їхні звіти тощо. Автор москвофільського спрямування далі поглибив відомі теми, проакцентовані ще Д.Зубрицьким, І.Шараневичем: боротьба православних львів'ян за віру проти наступу католицизму, взаємовідносини братства з львівськими єпископами, історія побудови Успенської церкви, братської школи, друкарні, подав реєстр виданих у ній книг⁸. Зображуючи власне конфліктні взаємини української громади та магістрату Львова, А.Криловський дещо категорично та тенденційно узагальнював. Його погляди у скристалізованому вигляді репрезентувала така цитата: “Магістрат продовжував шкодити *русским* (курсив наш. – М.К.) людям чим тільки можна, немало в цьому йому допомагало католицьке духовенство”⁹. “Русини” урядової термінології першої половини ХІХ ст. Д.Зубрицького пройшли своєрідну “етнічну еволюцію” та перетворилися на початку ХХ ст. у монографії А.Криловського у “русских православных”, які принципово нічим не різнилися від росіян. Існування української громади у чужому конфесійному середовищі Львова, на думку автора, перетворилося на постійну боротьбу за православну віру та “русскую народность”. Вибудовуючи православну концепцію історії Львівського братства та української громади, автор відкинув неправославний етап у її історії й завершив огляд подій на початку ХVІІІ ст., коли братство прийняло унію.

Москвофільська концепція історії Львівського братства та української громади маргінально культивувалася у Галичині напередодні Першої світової війни¹⁰ та у 20–30-х роках ХХ ст. завдяки старанням невливової

⁷ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. Опыт церковно-исторического исследования. – К., 1904. Попередньою робота вийшла у тому ж році у трьох частинах у вигляді передмов до видання томів джерел з історії Львівського братства (Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі – АЮЗР). – К., 1904. – Ч.І. – Т.10–12).

⁸ *Крыловский А.* Вказ.пр. – С.29–32, 75–186, 228–307.

⁹ Там само. – С.103.

¹⁰ У цей час вийшла одна робота про передміські братства Львова: *Лабенский В.* Русские церкви и братства на предградиях львовских. – Львов, 1911.

групи науковців: А.Копистянського, В.Ваврика та ін. Деякі тенденції до відродження елементів “москвофільських” поглядів помітні в окремих публікаціях сучасних російських вчених, які досліджують споріднені історичні проблеми, наприклад, передумови та наслідки прийняття Берестейської унії. Ось таку характеристику настроїв православного міського населення наприкінці XVI ст. запропонували провідні російські вчені, покликаючись на “Пересторогу”, що була написана, очевидно, львівським братчиком: “В середовищі львівських православних міщан, постійно переслідуваних з боку католицьких та польських влад Львова, що не допускали українських міщан як “схизматиків” до участі в управлінні містом, вже напередодні Берестейської унії утвердилось уявлення, що ворожі дії проти православних є актом прояву заздрості щодо “русского” народу з боку польського народу, який не хоче надавати корінним жителям рівні політичні права. За переконанням міщан, білоруські та українські землі були завойовані західними сусідами – поляками. Політику завойовників вони оцінювали як підступну та ворожу. Завойовники намагалися позбавити “русский” народ свого дворянства, знищити його культуру”¹¹. Симптоматичним є вживання терміну “русский” (у лапках) та використання вузького кола джерел для надто широких узагальнень.

З приїздом до Львова у 1894 р. М.Грушевського і обрання його головою Наукового Товариства імені Т.Шевченка і кафедри у Львівському університеті відносимо виникнення *української концепції* національних взаємин у Львові. Молодий історик зі Східної України в своїх планах, поряд з історією українського селянства та козаччини, передбачав також вивчення тем з історії Львова. У запропонованому М.Грушевським в 1894 р. потужному археографічному проекті видання документів з історії України, що став джерельним підмурівком для написання багатотомної “Історії України-Руси”, знайшлося місце й для видання актів з історії Львова XV–XVI ст.¹², хоча, безумовно, у проекті козацька проблематика переважала. У 1900 р. на засіданні Археографічної комісії НТШ мова йшла про перебирання з рук москвофілів видання документів з історії Ставропігійського братства¹³.

Видатний історик України негативно оцінював впровадження та наслідки магдебурзького права для українських міст та Львова зокрема¹⁴.

¹¹ Дмитриев М.В., Зоборовский Л.В., Турилов А.А., Флоря Б.Н. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белорусии в конце XVI – начале XVII в. – М., 1999. – Ч.2: Брестская уния 1596. Исторические последствия события. – С.194.

¹² Капраль М. Археографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1999. – Вип.3/4. – С.58.

¹³ Там само. – С.60.

¹⁴ Детальніше критику поглядів ученого див.: Заяць А. Погляд Михайла Грушевського на розвиток міст України XVI–XVII століть // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С.155–161.

Введення магдебурзького права, на його думку, призвело до усунення львівських українців від участі в управлінні містом, економічних обмежень в торгівлі, ремеслах, юриспруденції, вводилися обмеження для місця оселення тощо¹⁵. М.Грушевський у загальних рисах зупинився на колонізаційних процесах у Львові у XVI–XVII ст., історії вірменської та єврейської колоній. Підсумовуючи ситуацію в містах по всій Україні, він писав, що “польсько-жидівське місто з його никлим життям, пародією торгівлі й промислу, – на місці колишнього інтенсивного міського життя руських часів – було одним з найбільш характеристичних дарів “культурної місії” Польщі на Русі”¹⁶. На певну категоричність зроблених М.Грушевським висновків, на думку сучасних дослідників, мала вплив ідеалізація старих національних форм права княжих часів¹⁷.

Реальним результатом цілеспрямованої педагогічної та наукової діяльності М.Грушевського стали роботи з історії української громади Львова його учнів І.Крип'якевича та Ф.Срібного. Свою першу монографію “Львівська Русь в першій половині XVI ст.”¹⁸ І.Крип'якевич написав під час навчання у Львівському університеті на семінарі М.Грушевського. Це дослідження молодого вченого, за словами професора, було: “Від А до Зет новий матеріал”¹⁹. Взнявши за джерельну основу невикористані його попередниками міські раецькі акти, І.Крип'якевич дав нову візію життя української громади та її взаємин з іншими національними громадами у першій половині XVI ст. Він відкинув твердження Д.Зубрицького про цей час як про період економічної слабкості, нетолеранції та переслідувань українців. Тим паче не знайшов підтримки вдумливого науковця-початківця погляд польського дослідника В.Лозинського на “Львівську Русь” як на якусь ксенофобську громаду, “нарід”, що “з ненавистю дивиться на все чуже, і був як той скорпіон, що вже нікого не може вкусити і своєю їддю сам себе затроює”²⁰. Мовляв, саме у часи домінації поляків у Львові українці змогли покращити своє становище.

Короткий період, взятий до розгляду, та компактний, масовий характер раецьких актів дозволив І.Крип'якевичеві системно вивчити економічне

¹⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т.V. – С.240–246.

¹⁶ Там само. – С.261.

¹⁷ Порівн.: Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. – Wrocław etc., 1991. – S.206; Гошко Т. З історії вивчення проблеми самоврядування міст України в XVI–XVIII ст. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип.4. – С.55–56.

¹⁸ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. // Записки Наукового Товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 1907. – Т.77. – С.77–106; Т.78. – С.26–50; Т.79. – С.5–51 та окремих відбиток 1907 р. Перевидано у 1994 р. з джерельним додатком та покажчиками, див.: Його ж. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали // Львівські історичні праці. Джерела. – Львів, 1994. – Вип.2. – С.1–390.

¹⁹ Крип'якевич Р. Історик України // Дзвін. – Львів, 1990. – №5. – С.83.

²⁰ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали. – С.8.

становище, культурну діяльність громади, міграцію до міста, зупинитися над аналізом імен та прізвищ, змалювати побут, мистецькі досягнення, подати просопографічні портрети українських міщан. Автор особливу увагу звернув на початки братської організації, які він виводив з кінця XV ст. Поява братства, на думку І.Крип'якевича, активно сприяла зростанню солідарності у громаді, протидії національним кривдам та утискам. Проте у першій половині XVI ст. “руськість нашого міщанства радше елементарна, інстинктова, як усвідомлена; пливе з етнографічної окремості, з потреб щоденного життя, не стала ще вповні ідеєю”²¹.

Ще один учень М.Грушевського, Ф.Срібний, присвятив розвідку періодові, коли національна ідея, перефразовуючи І.Крип'якевича, вже стала ідеєю – наприкінці XVI – у першій половині XVII ст.²² Ф.Срібний залучив у науковий обіг широкий пласт масових джерел з братського архіву та магістратських документів, що дало змогу розповісти про матеріальне становище та заняття українців, їхні прибутки, встановити орієнтовну чисельність, розселення у середмісті та передмістях Львова. Національної проблематики прямо стосувався розділ про діяльність греків у братстві. Висновки автора полемічно були скеровані проти тверджень В.Лозинського про значну роль чужоземців, насамперед греків, у діяльності Ставропігійського братства. Ф.Срібний вважав, що багаті греки підтримували братство матеріально, але не брали участі в безпосередній, “чорновій” організаційній роботі, і поступово асимілювались в українському середовищі²³.

Український погляд на історію міста з наголосом на завдані кривди та на боротьбу громади за національну та культурно-релігійну ідентичність у міжвоєнний період подали у небагатьох статтях та розвідках І.Крип'якевич, С.Томашівський, М.Голубець, М.Андрусак, М.Возняк²⁴.

Я.Ісаєвич у 60 – на початку 70-х років XX ст. активно досліджував феномен братського руху в Україні та Білорусії, зупиняючись детальніше

²¹ Там само. – С.95.

²² *Срібний Ф.* Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до половини XVII ст. // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т.106. – С.25–40; 1912. – Т.108. – С.5–38; 1912. – Т.111. – С.5–24; 1912. – Т.112. – С.59–73; 1913. – Т.114. – С.25–56; 1913. – Т.115. – С.29–76.

²³ Там само. – Т.111. – С.5–24, 31–32.

²⁴ *Крип'якевич І.* Огляд українського ремісництва у Львові до початку XVII ст. // “Зоря”, її минуле й сучасне. Пропамятна книга з нагоди сорокових роковин існування товариства українських ремісників і промисловців “Зоря” у Львові. – Львів, 1924. – С.3–12; *Томашівський С.* Межи Пилявцями і Замостям // Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1913. – Т.VI: Матеріали до історії Галичини, т.III. – С.51–52; *Голубець М.* За український Львів: (Епізоди боротьби XIII–XVIII в.). – Львів, 1927. – 80 с. (ця праця, здебільшого, – популярного і пропагандистського характеру, хоч і написана відомим науковцем-мистецтвознавцем); *Андрусак М.* Павло Тетеря та Львівська Ставропігія // ЗНТШ. – Львів, 1931. – Т.151. – С.181–188; *Возняк М.* Школа Успенського братства у Львові. – Львів, 1932.

на історії Львівського Ставропігійського братства²⁵. Автор монографії про братства розвинув концепцію в рамках марксистської методології, згідно з якою соціально-економічні умови кінця XVI ст. спричинили до виникнення братства у Львові, а пізніше і широкого розгортання братського руху по всій Україні та Білорусії. Але, окрім соціально-економічної складової, Я.Ісаєвич зробив наголос і на інших причинах розгортання руху: національній, релігійній, культурній. При цьому він вказував на оригінальність, самобутність історичного явища організації братства.

Я.Ісаєвич висунув думку про заснування Львівського братства у 1586 р., коли був затверджений його статут антиохійським патріархом Йоакимом. До цього часу, на думку вченого, існували хіба що зародки тієї організації, яка розвинула найактивнішу діяльність наприкінці XVI – на початку XVII ст.²⁶ Я.Ісаєвич широко розглянув суспільно-політичну діяльність Львівського братства, особливо виділив боротьбу проти влади церковних ієрархів. Історик цілком підтримав думки, висловлені М.Драгомановим, про елементи реформаційності в діях братства. Але львівські українці запозичували погляди із Західної Європи не механічно, для їх сприйняття вже був готовий суспільно-політичний ґрунт²⁷. Я.Ісаєвич не залишив поза увагою практичних кроків братства, спрямованих на захист національно-культурних та соціально-економічних прав українців у Львові: протести в міській, гродські судові книги, депутації на шляхетські сейми та сеймики Речі Посполитої та на королівські суди²⁸ тощо. Автор детальніше охарактеризував міжнародні зв'язки Львівської Ставропігії, роблячи наголос на українсько-російських взаєминах.

На жаль, після книги Я.Ісаєвича не видано жодної ґрунтовної історичної розвідки про українську громаду та Львівське братство. Українські дослідники зосереджували свою увагу здебільшого на культурологічному, філософському обґрунтуванні братського руху²⁹. Останнім часом з'явилося кілька розвідок з урбаністичного та соціотопографічного розвитку української дільниці Львова³⁰.

²⁵ Основна праця вийшла у 1966 р.: *Ісаєвич Я.Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – К., 1966. Ширший аналіз доробку вченого з історії Львівського братства див.: *Капраль М.* Історіографія Львівського Успенського братства. – С.69–71.

²⁶ *Ісаєвич Я.Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С.31–33; *його ж.* Найдавніші документи про діяльність братств на Україні // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип.2. – С.22–34.

²⁷ Там само. – С.84–87.

²⁸ Там само. – С.97–106.

²⁹ *Паславський І.* З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. – К., 1984. – С.64–65; *Філософія Відродження на Україні.* – К., 1990. – С.79–95; *Матковська О.* Львівське братство: культура і традиції. Кінець XVI – перша половина XVII ст. – Львів, 1996. – С.9–11.

³⁰ *Кос Г.* Українська дільниця середньовічного Львова: (До питання історії будівництва та архітектури XV–XIX ст.) // *Україна в минулому.* – К.; Львів, 1994. – Вип.5. – С.66–75; *Кос Г., Федина Р.* Вулиця Руська у Львові. – Львів, 1996; *Долінська М.* Українська дільниця Львова у XVI–XIX ст. (Соціотопографічна характеристика). Автореферат на здобуття наукового ступеня канд.іст.н. – Львів, 1997. – С.24.

Польська історіографія Львова другої половини XIX – 30-х років XX ст., не дивлячись на потужну школу та відомі імена істориків, які працювали у місті: К.Ліске, Л.Фінкель, Ф.Буяк та ін., не дуже активно досліджувала історію міста та міжнаціональні взаємини XVI–XVIII ст. Видавець газети та одночасно аматор-історик В.Лозинський наприкінці XIX ст. чи не найповніше та найяскравіше проаналізував соціальний портрет львівського міщанства та його еліти у XVI–XVII ст.³¹ Львівське міщанство у нього ототожнювалося з польським населенням, яке завдячувало своєю енергією припливу інших націй: українців (Русі), німців, італійців, греків, шотландців і “східній буйній вірменській крові”.

Володіючи літературним хистом, В.Лозинський змальовував львівське минуле за допомогою художніх образів та алегорій. Для нього “львівські мури були алхімічним тиглем, в якому перетоплювалися різномірні елементи [...] в нову расу, повну енергії та характеру. Якщо б взяти подібність до лану, то ґрунт був руський, зерно зі Сходу і Заходу, колос польський”³². Ось яким чином В.Лозинський характеристично окреслив становище української громади у Львові: “Під руїнами давнього самостійного життя, так швидко забутого самою Руссю [...], завжди залишалася жива іскра, яку міг згасити сильніший повів вітру, але так само міг і рознести в полум’я. Мало було у Львові русинів, але багато Русі як ідеї і як пропаганди, бо тут був владика, тут була Ставропігія, тут була друкарня та школа”³³.

Після подання таких яскравих “мальовничих” образів В.Лозинському залишалося тільки проілюструвати їх вдалим добором та інтерпретацією оригінального джерельного матеріалу, який автор знаходив у міських актах і масово вводив у науковий обіг. Але, як зауважив один з прихильних рецензентів, при тому, що ціле суспільство докладно і живо змальоване, реальність у книзі представлена в занадто ідеальній формі³⁴. До цього хочемо додати, що колоритні образи в роботі В.Лозинського часто поєднувалися з необ’єктивністю та тенденційністю щодо українців³⁵, вірмен³⁶ та євреїв. Останні особливо були йому немілі, він їх порівнював з “меркурієм”,

³¹ *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – Lwów, 1890.

³² *Ibidem.* – Lwów, 1892 (Wyd.2). – S.14.

³³ *Ibidem.* – S.307.

³⁴ *Heck K.* Życie i dzieła Bartłomieja i Szymona Zimorowiczów (Ozimków) na tle stosunków ówczesnego Lwowa. – Kraków, 1894. – S.13–14. Слід сказати, що К.Гек, критикуючи В.Лозинського за ідеалізацію тогочасних стосунків у Львові, сам повторював штампи, витворені автором “Патриціату”, порівн.: *Ibidem.* – S.41, 55–56.

³⁵ Деякі приклади див.: *Капраль М.* Історіографія Львівського Успенського братства. – С.61.

³⁶ В історіографічній монографії, присвяченій історії вірменських колоній в Україні, Я.Дашкевич писав про публіцистичність поглядів В.Лозинського, що підганяв історію під власні політичні погляди: *Дашкевич Я.* Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков (Историографический очерк). – Ереван, 1962. – С.139–140.

тобто свинцем, отруйною речовиною, що тече “в жилах польського міщанства, [...] втискається в кожну щілину, впинається в кожну пору і в кожний нерв організму, аж нарешті видирається наверх, зухвалий та переможний”³⁷. На думку В.Лозинського, цей вибух стався близько 1640 р., коли євреї стали господарями львівської торгівлі, посуваючи на другий план підприємливих вірменів.

На відміну від Д.Зубрицького, автор “Патриціату...” цілком інакше дивився на проблему утисків українського населення та конфліктів з міською радою. З одного боку, В.Лозинський вважав, що український міщанин мав головні економічні привілеї міста, як-от складове право, звільнення від мит, належність до міської юрисдикції; з іншого боку, суперечив собі, визнаючи торгові обмеження для українців на продаж товарів уроздріб, окрім часу ярмарків, заборони шинкування тощо³⁸. Автор фактично визнав дискримінацію українців тільки у релігійній сфері, але чи можна очікувати у XVI–XVII ст. на цілковиту терпимість та рівноправність визнань? Вже згадані нами праці українських дослідників І.Крип'якевича, Ф.Срібного, С.Томашівського та розвідки єврейських вчених М.Балабана, М.Шорра та ін., що вийшли протягом двох наступних десятиліть на межі XIX та XX ст., були відповідями на поставлені В.Лозинським проблеми, ускладнювали та урєальнювали новими джерелами та інтерпретаціями ідеалізовані відносини у місті Львові.

Праця В.Лозинського зустріла прихильні відгуки у польському історичному середовищі. Окремі її положення не переглядалися до 20-х років XX ст., часу появи статей Л.Харевичової та Я.Птасьніка. Молода польська дослідниця Л.Харевичова, написавши статтю про економічні обмеження некатолицьких націй у XV–XVI ст.³⁹, самою назвою заперечила твердження В.Лозинського про однаковий доступ усіх мешканців Львова до торгових привілеїв. Л.Харевичова прослідкувала економічні права та обмеження національних громад українців, вірмен та євреїв, використовуючи в основному опублікований джерельний матеріал та залучаючи історіографічний багаж праць, які з'явилися після роботи В.Лозинського і з відмінними від нього поглядами на національні взаємини. У статті наголошувалося на домінації польської (католицької) громади у місті через міську раду, рішення якої “впливали на розвиток торгівлі та ремесла, [...] особистий інтерес якої наказував усувати невігідних конкурентів [...], опираючись на релігійну засаду [...]”⁴⁰. Саме у Львові, як в жодному іншому місті Речі Посполитої, торгово-економічні обмеження націй не давалися так сильно себе виявити. Проте винятковість прав, отриманих католицьким купецтвом, не призвела у кінці XVI ст. до їхнього економічного розвитку та домінації в місті,

³⁷ Łoziński W. Op.cit. – Lwów, 1892. – S.34.

³⁸ Ibidem. – S.336–337.

³⁹ Charewiczowa Ł. Ograniczenia gospodarcze nacji schizmatyckich i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1925. – R.XXXIX. – Z.2. – S.193–227.

⁴⁰ Ibidem. – S.193.

навпаки, більшість крамниць перебувало тоді у руках вірмен та українців, а євреї розпочали активну боротьбу за домінацію у торгівлі Львова.

Відомий дослідник міст Польщі, професор Львівського університету Я.Птаśник активно працював у міському архіві та бібліотеці Оссолінських⁴¹; у результаті його синтетична праця про міста мала львівський акцент, окремий розділ якої був присвячений національним конфліктам у Львові у XVI–XVIII ст.⁴² Аналіз стосувався правового становища національних громад українців та вірмен. З огляду Я.Птаśника було вилучено правове становище громади львівських євреїв, що перебували під окремою юрисдикцією і не приймали міське право Львова. Про українців та вірмен автор прямо писав, що вони “були міщанами ніби другого сорту, без повних політичних прав і з обмеженим приватним правом”⁴³. Подаючи в загальних рисах перипетії боротьби національних громад за емансипацію та зрівняння у правах, Я.Птаśник виводив генеалогію так званого зібрання всіх станів та націй міста. Виникнення цієї міської інституції, за допомогою якої національні громади могли впливати на прийняття важливих ухвал у податкових справах, він пов’язував з часом між постановом колегії “40 мужів” у 1577 р. та виданням міською радою ординації 1622 р. про порядок голосування на засіданнях цієї інституції⁴⁴. Цікавим є спостереження Я.Птаśника, що “боротьба за демократизацію”, яку вела польська католицька громада з міською радою у XVI–XVIII ст., майже не пов’язувалася з боротьбою “націй” за рівні права у місті.

У польській післявоєнній історіографії існувала негласна заборона на дослідження історії Львова. Сучасні польські історики, з огляду на піввікову перерву у вивченні Львова XVI–XVIII ст., головним чином дотримуються визначених їхніми попередниками положень, проте інколи висловлюють свої “оригінальні” міркування. С.Ніцея, відомий популяризатор історії Львова, насамперед Личаківського цвинтаря, висловив суперечливу та контроверсійну гадку про “перший розквіт Львова” у ягелонські часи. Наступний, на його думку, настав у другій половині XVII ст., коли там виник університет у 1661 р.⁴⁵ “Місто багатьох культур та народів”, у його трактуванні, – це польське місто, центр польської культури, що “у своїй історії найдовше був у кордонах польської держави і польська культура осягала там століттями найбільші успіхи”⁴⁶. Інші національні громади та

⁴¹ Порівн.: Гошко Т. Львівська магдебургія через призму окремих рукописних джерел (XIV–XVIII ст.) // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип.2. – С.47–48.

⁴² Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – Kraków, 1934. – S.193–223. Цей розділ був передруком статті з такою ж назвою з 1925 р.: *Idem*. Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1925. – R.XXXIX. – Z.2. – S.228–248.

⁴³ Ptaśnik J. Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku. – S.249.

⁴⁴ Ibidem. – S.249–250.

⁴⁵ Nicieja S. Lwów – fenomen miasta wielu kultur i narodów // Przegląd Wschodni. – Warszawa, 1994. – Т.III. – Z.4 (12). – S.718.

⁴⁶ Ibidem.

їхні культурні досягнення, а також міжнаціональні взаємини залишилися на узбіччі дослідницької уваги С.Ніцеї.

У.Августиняк у монографії про плебейську літературу від кінця XVI ст. до кінця XVII ст. підняла кілька львівських сюжетів, пов'язаних з творчістю братів Бартоломея Зиморовича та Шимона Зиморовича (Шимонівича)⁴⁷. Аналізуючи в основному тільки тексти львівських поетів, дослідниця сформулювала низку невдалих тез. Так, вона хибно вважала братів Зиморовичів “русинами”, що мали свідомість регіональних зв'язків⁴⁸. Звідси зовсім незрозумілими видалися подані авторкою національні конверсії Зиморовичів. Насправді такі конверсії відбувалися з літературними героями, яких У.Августиняк ототожнювала з їхніми авторами.

Автор синтетичної праці з історії міста науково-популярного характеру Л.Подгородецький, повторюючи основні тези польської історіографії другої половини XIX – першої половини XX ст., припустився багатьох фактичних помилок та недоречностей⁴⁹, що й викликало несхвальні відгуки у польській літературі⁵⁰. З багатьох польських дослідників, що працювали у 90-ті роки XX ст. над національною проблематикою українсько-польського прикордоння, слід назвати статті А.Янечека⁵¹, Є.Мотилевича⁵², Ю.Пулцьвартка⁵³, у яких львівські справи подавалися у порівняльному аспекті на рівні регіону.

⁴⁷ *Augustyniak U.* Koncepcje narodu i społeczeństwa w literaturze plebejskiej od końca XVI do końca XVII wieku. – Warszawa, 1989. – S.54–55, 58, 139–140, 147.

⁴⁸ *Ibidem.* – S.139.

⁴⁹ Найдошкульніша похибка Л.Подгородецького, на мою думку, полягає у коментуванні відсутності археологічних розкопок “з політичних міркувань” на місці Червенського гроду, який він хибно розміщував по український бік сучасного кордону: “У той спосіб виникла ще одна “біла пляма”, що стосується польсько-російських (саме так, а не “руських” чи “українських”! – *М.К.*) відносин і що сягає у глибоке середньовіччя. У результаті не знаємо докладно історії гроду Червен” (*Podhorodecki L.* Dzieje Lwowa. – Warszawa, 1993. – S.5–6).

⁵⁰ *Wasykowski J.* [Рец. на:] *Podhorodecki L.* Dzieje Lwowa. – Warszawa, 1993 // *Rocznik Lwowski.* 1997–1998. – Warszawa, 1999. – S.343 (“У книзі 1000 (одна тисяча) помилок”); *Janeczek A.* *Studia nad początkami Lwowa.* – S.12, 30.

⁵¹ *Janeczek A.* Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV–XVI w. // *Przegląd Historyczny.* – Warszawa, 1978. – Т.69. – Z.4. – S.597–622; *Idem.* Ulice etniczne w miastach Rusi Czerwonej w XIV–XVI wieku // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* – Warszawa, 1999. – №1/2. – S.131–145.

⁵² *Motylewicz J.* Społeczność miejska a grupy narodowościowe w miastach Czerwonoruskich w XV–XVIII w. Problem przemian w trwałości więzi społecznych // *Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy* / Red. J.Wyrozumski. – Kraków, 1996. – S.91–103; *Idem.* Miasta województwa Ruskiego w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku. Zagadnienie kierunków i dynamiki przemian // *Sąsiedztwo. Osadnictwo na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim w czasach nowożytnych.* – Rzeszów, 1997. – S.23–32.

⁵³ *Pótcwiartek J.* Miejsce religii w kształtowaniu oblicza etnicznego społeczności miast południowo wschodnich obszarów Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych // *Miasto i kultura ludowa...* – S.211–230; *Idem.* Nacje i religie na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim czasów nowożytnych. Próba balansu // *Sąsiedztwo. Osadnictwo na pograniczu...* – S.33–53.

Історіографічний нарис літератури про львівських вірмен, написаний Я.Дашкевичем⁵⁴, засвідчує достатньо багатий її кількісний обсяг. Наукові критичні дослідження в цій ділянці були започатковані ще у першій половині XIX ст. вірменином за походженням Ф.Захаріясевичем, але його праця торкалася в основному церковної проблематики⁵⁵. У 50 – 60-х роках його зачин з історією львівських вірмен продовжив історик-самоук С.Баронч. Дві монографії цього автора, ретельного до збору джерел, стали підставою для майбутніх досліджень вірменської громади Львова. У першій за хронологією монографії С.Баронч вмістив короткі життєписи відомих вірменських діячів, значна частина яких походила зі Львова⁵⁶. В основному це були церковні діячі (ієрархи, монахи), літератори, вірменські старші – керівники громад, великі купці та землевласники тощо. У другій книзі автор подав стислий, але надзвичайно інформативний нарис церковної та подієвої історії громади у Львові від княжих часів до середини XIX ст.⁵⁷

У XIX ст. над окремими питаннями (правові аспекти, церковна, економічна історія тощо) з історії львівської вірменської громади працювали Д.Зубрицький, Ф.Бішофф, Й.Колер, В.Площанський, І.Шараневич, І.Линниченко, В.Лозинський та ін.⁵⁸ У найцікавішому для нас аспекті, поєднуючи розгляд правового становища та національних взаємин, історію львівських вірмен дослідив у великій енциклопедичній статті Т.Громницький⁵⁹, назвавши один її з параграфів “Привілеї (львівських. – М.К.) вірмен та суперечки з містом (Львовом. – М.К.)”. Хоча автор використав достатньо повно надруковану та рукописну джерельну базу, але його інтерпретація багатьох привілеїв та суперечок вірменської громади з польським магістратом Львова була хибною.

У XX ст. вірменська тема далі користувалася популярністю у істориків різних історіографічних шкіл та напрямків. На початку століття видавав правові джерела та ґрунтовно досліджував право львівських вірмен О.Баль-

⁵⁴ Дашкевич Я. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе... Найновіші огляди наукової літератури XX ст. див.: *Nadel-Golobič E. Armenian and Jews in Medieval Lvov. Their Role in Oriental Trade 1400–1600 // Cahiers du Monde russe et soviétique.* – Paris, 1979. – №3–4. – P.348–350; *Bardach J. Ormianie na ziemiach dawnej Polski. Przegląd badań // Kwartalnik Historyczny.* – Warszawa, 1983. – T.90. – №1. – S.109–118.

⁵⁵ *Z[achariasiewicz F.]X. Wiadomość o Ormianach w Polsce // Biblioteka Narodowego Zakładu imienia Ossolińskich.* – Lwów, 1842. – T.1. – S.64–93; T.2. – S.59–112.

⁵⁶ *Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce.* – Lwów, 1856.

⁵⁷ *Idem. Rys dziejów Ormiańskich.* – Tarnopol, 1869. – S.104–152. Ширше про його погляди див.: Дашкевич Я. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе... – С.118–129.

⁵⁸ Аналіз їхнього доробку див.: Дашкевич Я. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе... – С.116–118, 130–157.

⁵⁹ *Gromnicki T. Ormianie w Polsce // Encyklopedia kościelna.* – Warszawa, 1891. – T.XVII. – S.392–449, а також окремі відбиток з 1889 р.

цер⁶⁰. Невдалим його послідовником можна назвати М.Олеся, праця якого містила багато помилок та мала компілятивний характер⁶¹. Інша англomовна публікація, Е.Надель-Голобіч, побудована у порівняльному ключі і розглядала участь вірмен та євреїв у торгівлі Львова у XV–XVI ст.⁶² Дослідниця з Чикаго виявила достатньо глибоке знання широкої літератури предмета та публікації джерел. Цінне її історіографічне зауваження, що “багато авторів з різних причин перебільшували роль львівських меншостей у східній торгівлі, фаворизуючи вірмен, євреїв і навіть греків як вирішальний елемент у торгівлі в 17 ст.”⁶³ Власне таке перебільшення помічаємо у нещодавно виданій монографії А.Дзюбинського про східну торгівлю Польщі з Османською імперією, яка нібито “у XVI і XVII ст. була виключно доменою орієнтальних та середземноморських народів: вірмен, греків, турків, євреїв та італійців”⁶⁴. Про маловивченість взаємин вірмен та євреїв засвідчила ще одна публікація оглядового характеру К.Матвійовського, автор якої гіпотетично конфлікти між обома націями вивів поза мури міста, припускаючи, що суперечки ставалися “у Молдавії і Волощині, бо тільки вірмени подорожували далі в Персію”⁶⁵. Неповною можна назвати ще одну спробу дослідження взаємних контактів євреїв та вірмен на підставі поверхового вивчення кредитно-заставних книг вірменських братств у XVII–XVIII ст.⁶⁶

Широкий спектр праць про різні сторони історії львівської вірменської громади опублікував у другій половині XX ст. український вірменіст Я.Дашкевич. У містких рамках його публікацій про вірменські колонії в Україні знаходимо історіографічний⁶⁷, джерелознавчий⁶⁸, соціотопогра-

⁶⁰ *Balzer O. Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie // Studya nad historią prawa polskiego. – Lwów, 1909. – T.IV. – Z.1; Idem. Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604 // Studya nad historią prawa polskiego. – Lwów, 1912. – T.V. – Z.1.*

⁶¹ *Oleś M. The Armenian Law in the Polish Kingdom (1356–1519). – Romae, 1966.* Ницівну рецензію написав на цю книгу Я.Дашкевич: *Dashkévytch Ya. [C.R.:] Oleś M. The Armenian Law in the Polish Kingdom (1356–1519). – Romae, 1966 // Revue des Études arméniennes. N.S. – Paris, 1973–1974. – T.10. – P.392–399.*

⁶² *Nadel-Golobič E. Op.cit. – P.345–388.*

⁶³ *Ibidem. – P.374.*

⁶⁴ *Dziubiński A. Na szlakach Orientu. Handel między Polską a imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku. – Wrocław, 1998. – S.79.*

⁶⁵ *Matwijowski K. Jews and Armenians in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Sixteenth and Seventeenth Centuries // The Jews in Old Poland. 1000–1795 / Ed. by A.Polonsky, J.Basista and A.Link-Lenczowski. – London; New York, 1993. – P.71.*

⁶⁶ *Bańczyk N., Mkrzczian K. Żydzi i Ormianie w Galicji w XVII–XVIII w. w świetle wzajemnych kontaktów (Przyczynek archiwalny) // Czasopismo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. – Wrocław, 1998. – Z.9. – S.27–35.*

⁶⁷ *Дашкевич Я. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе...*

⁶⁸ *Його ж. Украинско-армянские отношения XVII в. и источники их изучения // Украинско-армянские связи в XVII веке: Сборник документов / Сост. Я.Дашкевич. – К., 1969. – С.3–32; його ж. Армянское самоуправление во Львове в 60–80-х гг. XVII в. (Протоколы армянского совета старейшин как исторический источник) // Banber Matenadaran / Вестник Матенадарана. – Yerevan, 1969. – №9. – С.213–240.*

фічний⁶⁹, релігієзнавчий⁷⁰ та інші пласти інформації про громаду львівських вірмен. У 2001 р. вийшов друком збірник його статей та рецензій з вірменістики, виданих у 1960 – 1980-х роках західноєвропейськими мовами, під промовистою назвою “Вірменія і Україна”⁷¹.

* * *

Єврейська історична тематика ранньомодерного часу у Львові розпочала систематично вивчатися з 60-х років XIX ст.⁷² Перша праця джерельного характеру містила біографічні інформації про рабинів та членів єврейської громади, написи на надгробних пам'ятках, відповіді єврейських вчених тощо і була видана мовою ідиш місцевим аматором історії Г.Сухиставовом, а через деякий час ця не завжди точна та автентична інформація поширилася в інших книгах, виданих мовою ідиш⁷³. У 1894 р. головний львівський рабин Й.Каро видав німецькою мовою книгу з історії львівського єврейства, проте вона не була оригінальним дослідженням, мала компілятивний характер⁷⁴. Достатньо зауважити, що помилка закралася навіть на титульну сторінку книги, автор якої не знав, коли ж відбувся перший поділ Польщі.

Справжнім літописцем історії львівської єврейської громади з початку XX ст. став М.Балабан⁷⁵. Перша його монографія про львівських євреїв XVI–XVII ст., базована на широкому аналізі нововиявлених джерел у міських архівах та єврейських книг, містила всебічну характеристику правового, економічного, релігійного, культурного життя обох єврейських громад, у середмісті та передмісті Львова⁷⁶. У порівняльному аспекті ні

⁶⁹ Дашкевич Я. Армянские кварталы средневековых городов Украины // Историко-филологический журнал. – Ереван, 1987. – №2 (117). – С.63–85.

⁷⁰ Його ж. Унія українців та унія вірмен: порівняльні аспекти // Берестейська унія (1596–1996): Статті та матеріали / Ред. М.Гайковський, В.Гаюк, О.Гринів, Я.Дашкевич та ін. – Львів, 1996. – С.74–86.

⁷¹ Його ж. Вірменія і Україна. – Львів; Нью-Йорк, 2001. – 762 с. У цій книзі зібрана повна бібліографія праць Я.Дашкевича з української вірменістики включно з рецензіями та відгуками на його дослідження (Там само. – С.737–755).

⁷² Перегляд досліджень з історії єврейських кагалів Львівської землі XVII–XVIII ст., у тому числі й Львова, зробив С.Гонсьоровський: *Gąsiorowski S. Stan badań nad dziejami gmin żydowskich na ziemi lwowskiej w XVII i XVIII wieku // Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich. Materiały z konferencji (Kraków, 21–23.XI.1995) / Pod red. K.Pilarczyka. – Kraków, 1997. – S.191–212.*

⁷³ Детальну джерелознавчу характеристику цих видань зробив М.Балабан: *Balaaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – Lwów, 1906. – S.551–558.*

⁷⁴ *Caro J. Geschichte der Juden in Lemberg von den ältesten Zeiten bis zur Theilung Polens im Jahre 1792 [sic] aus Chroniken und archivalischen Quellen bearbeitet. – Krakau, 1894.*

⁷⁵ Про його життя та наукову діяльність написана монографія: *Biderman I. Mayer Balaban: Historian of Polish Jewry. His Influence on the Younger Generation of Jewish Historians. – New York, 1976.*

⁷⁶ *Balaaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – Lwów, 1906.* У назві монографії неточно подані хронологічні межі дослідження, що були дещо ширші й обіймали XVI ст. та першу половину XVII ст.

українська, ні вірменська громади не дочекалися й досі такої ґрунтовної монографії. У своїй подальшій науковій кар'єрі М.Балабан не написав ще однієї такої ґрунтовної монографії з історії львівських євреїв, але його синтетичні та підручникові видання з історії євреїв Польщі включали багатий львівський джерельний матеріал⁷⁷.

Різні елементи правового устрою та судочинства єврейської автономної громади у Речі Посполитій, виходячи також з кверенди у львівських архівах, вивчали М.Шорр, З.Паздро, І.Шіппер⁷⁸. Плідно працював над історією галицького єврейства у другій половині ХХ ст. М.Горн. З історії львівської єврейської громади найцікавіші його сюжети, які присвячені демографічним підрахункам⁷⁹.

У останні десятиліття дослідження єврейської громади ХVI–ХVIII ст. у Львові майже не велися, тоді як не перестали виходити плідні дослідження вірменської громади. Тільки кілька зарубіжних дослідників, не працюючи у львівських архівах, на обмеженій джерельній основі видали кілька праць⁸⁰. У 1985 р. Якуб Гольдберг видав у Єрусалимі том привілеїв єврейських громад Речі Посполитої у ХVI–ХVIII ст., але з багатьох привілеїв, наданих львівській єврейській громаді, опубліковано тільки два⁸¹. У нещодавно виданій монографії В.Меламеда під синтетичною назвою “Євреї у Львові (ХIII – перша половина ХХ століття)” розділи, що охоплюють ранньомодерний час, не містять жодної оригінальної інформації та фактично позбавлені наукової вартості⁸². Відсутність нових першоджерельних розвідок засвідчує якщо не кризу, то вади й пробіли у вивченні львівської єврейської тематики ранньомодерного часу.

⁷⁷ Наприклад, див.: *Balaban M. Z historii Żydów w Polsce. Szkice i studia.* – Warszawa, 1920; *Idem. Historia i literatura żydowska z szczególnym uwzględnieniem historii żydowskiej w Polsce.* – Lwów, 1925. – Т.3: *Od wygnania Żydów z Hiszpanii do rewolucji francuskiej.*

⁷⁸ *Schorr M. Organizacja Żydów w Polsce od najdawniejszych czasów aż do r. 1772 // Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1899. – R.XIII. – S.482–520, 734–775; *Pazdro Z. Organizacja i praktyka żydowskich sądów podwojewódzkich w okresie 1740–1772 r. (Na podstawie lwowskich materiałów archiwalnych).* – Lwów, 1903; *Schipper I. Wewnętrzna organizacja Żydów w dawnej Rzeczypospolitej // Żydzi w Polsce Odrodzonej.* – Warszawa, 1933. – Т.I. – S.81–110.

⁷⁹ *Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.* – Warszawa, 1975; *Idem. Rozwój demograficzny i struktura wyznaniowo-narodowościowa mieszczaństwa na ziemiach ukraińskich Korony w latach 1569–1648 // Studia z filologii rosyjskiej i słowiańskiej. Z problemów ukrainoznawstwa.* – Warszawa, 1987. – Т.14. – S.67–84; *Idem. Społeczność żydowska w wielonarodowościowym Lwowie 1356–1696 // Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce.* – Warszawa, 1991. – №1. – S.3–14.

⁸⁰ Див., наприклад: *Gąsiorowski S. Proces o znieważenie hostii przez Żydów we Lwowie z roku 1636 // Nasza Przeszłość.* – Kraków, 1994. – Т.82. – S.353–357.

⁸¹ *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth: Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries / Ed. by J.Goldberg.* – Jerusalem, 1985. – P.169–183.

⁸² *Меламед В. Евреи во Львове (ХIII – первая половина ХХ века). События, общество, люди.* – Львов, 1994. – С.52–97.

У минулій та сучасній історіографії розроблялися питання з історії Львова, дотичні історії кожної з громад, тоді як проблеми історії інших націй залишалися малоз'ясованими та недискутованими. У львівській історіографії не з'явилось історичних розвідок про німців, угорців, італійців, шотландців, греків, що жили й торгували у Львові в XVI–XVIII ст. Така ситуація сприяла витворенню окремих національних міфів про Львів. Для українців історичний Львів, це насамперед – “княжий Львів”, “центр національно-культурного відродження другої половини XVI – початку XVII ст.”, для поляків – “передмур'я християнства” (*antemurale Christianitatis*), “завжди вірний” (*semper fidelis*) Польщі”, для євреїв – “мати Ізраїлю”. Майбутнє багатоаспектне висвітлення історії Львова повинно спростувати ці та інші міфи у національних історіографіях та закласти підвалини системного висвітлення багатьох проблем історії міста.

Львів, як жодне інше місто України, зберегло великі архівні збірки масового характеру (фінансові, раецькі, гродські, земські та інші книги), які недостатньо залучені у науковий обіг. Та незважаючи на таку велику джерельну базу масового характеру Львів досі не має фахової наукової розвідки з історичної демографії. Багато проблем є маловивченими або загалом незаторкнутими в дослідженнях: динаміка зростання чи спаду чисельності населення національних громад, міграція до міста, асиміляція, соціальна, конфесійна та професійна структури національних груп тощо. Як не прикро визнавати, але й досі слушним залишається висновок Н.Яковенко, котра так закінчувала огляд літератури до однієї зі своїх книжок: “Коли ми [...] самі перестаємо себе вивчати, то нас починають вивчати ... і без нас”⁸³.

⁸³ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVIII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С.22.